

# ОДГОВОРНОСТ ЗА МЕЂУНАРОДНЕ ЗЛОЧИНЕ

Драган Јовашевић\*

Универзитет у Нишу, Правни факултет

Међународно кривично право, које је настало у оквиру и под окриљем међународног хуманитарног права (међународног ратног права), предвиђа систем међународних злочина (кривичних дела) којима се крше ратни закони и обичаји рата, односно правила међународног права, чиме се угрожава мир међу народима и безбедност човечанства. За учиниоце ових најтежих кривичних дела која се врше углавном за време рата, оружаног (међународног или унутрашњег) сукоба или окупације, прописане су строге кривичне санкције. За примену кривичних санкција од стране међународних или националних кривичних (сталних или *ad hoc*, војних или цивилних) судова потребно је утврдити кривичну одговорност њихових учинилаца. Управо у овој грани казненог права јавља се низ специфичности у погледу утврђивања кривичне одговорности за међународне злочине – одговорност државе, посебна одговорност политички или војно надређених лица (командна одговорност) и заједнички злочиначки подухват.

Кључне речи *међународни документи, међународни злочин, учинилац, одговорност, казна, суд*

## Појам и врсте кривичне одговорности

### *Одговорност државе*

У међународном кривичном праву<sup>1</sup> данас је општеприхваћено начело индивидуалне (личне) кривичне одговорности<sup>2</sup> за учињено кривично дело којим се крше норме међународног права<sup>3</sup>. Али, у теорији је остало спорно да ли за учињена међународна кривична дела треба да одговара и држава (као колективитет)<sup>4</sup>. То питање из-

\* Проф. др Драган Јовашевић је редовни професор Универзитета у Нишу.

<sup>1</sup> Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Ниш, 2011. године, стр. 67-79.

<sup>2</sup> N. A. Combs, *Guilty pleans in international criminal law*, Stanford, 2007. godine, str. 178-192.

<sup>3</sup> M. Roggemann, *Интернационални казнени суд УН из 1993. године и злочини у балканском рату*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 1-2/1994. године, стр. 39-48.

<sup>4</sup> М. Сершић, *Међународни злочини држава: посебна категорија протуправних чина*, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 6/1999. године, стр. 731-750.

гледа оправдано, јер се међународна кривична дела најчешће и врше за време рата, оружаног сукоба или окупације који се управо предузимају у име и за рачун неке државе. Стога се и разматра питање политичке и грађанске, а све више и кривичне одговорности државе за међународна кривична дела, поред одговорности појединаца<sup>5</sup>. Наиме, постојање политичке и грађанске одговорности државе произилази из незаконитог деловања њених органа<sup>6</sup>. Такође, свака држава у међународној заједници данас има одређене обавезе чије кршење повлачи и одређени вид одговорности, односно кажњивости применом специфичних врста санкција као што су: накнада штете, економске санкције, међународна осуда, па чак и војна или хуманитарна интервенција и сл.<sup>7</sup>

Али, у правној теорији истиче се низ разлога који оправдавају увођење кривичне одговорности државе за међународна кривична дела<sup>8</sup>. Тако се сматра да држава, као и лица која делују у њено име, носе кривичну одговорност за тешке повреде међународног права које се, с обзиром на њихову тежину, свирепост и ниподаштавање људског живота, сврставају у категорију кривичних дела према општем схватању права просвећених држава. Стога се не може допустити да држава остане некажњена за најтеже облике међународних злочина, јер се у државе удружују појединци и на тај начин неизмерно повећавају могућности за наношење зла<sup>9</sup>.

Такође се истиче<sup>10</sup> да је логично и оправдано да, поред појединаца, за најтеже злочине којима се крше норме међународног права, као што су злочини против мира и злочини против човечности, одговарају и државе. У противном, не би могла да се оствари сврха кривичних санкција – односно циљеви репресије не би могли да буду остварени, будући да у некажњеној држави постоји реална опасност од рецидивизма (поврата – поновљеног вршења таквих кривичних дела)<sup>11</sup>. Коначно, као разлози који би оправдавали увођење кривичне одговорности државе за међународна кривична дела истиче се и чињеница да светски мир и безбедност човечанства уопште својим ставовима и активностима у првом реду угрожавају саме државе, а не појединци<sup>12</sup>. То угрожавање мира произилази, у ствари, из моћи државе, па мере којима се настоји спречити и сузбити криминалитет у међународним односима које би само погађале појединце не би довеле до жељеног резултата<sup>13</sup>.

Ипак, и поред бројних разлога који би оправдавали одговорност државе у међународном кривичном праву, на данашњем степену развоја друштвене заједнице, такав облик одговорности није прихваћен. На основу старе римске максиме: *societas delinquere non potest*, прихваћено је схватање да правно лице – дакле држава,

<sup>5</sup> N. Jorgensen, *The Responsibility of States for International Crimes*, Oxford, 2000. godine, str. 45-58.

<sup>6</sup> М. Сершић, Међународноправна одговорност држава, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1/1999. године, стр. 5-22.

<sup>7</sup> Y. Dinstein, *M. Tabory, War Crimes in International Law*, Hague, 1996. godine, str. 65-105.

<sup>8</sup> А. Н. Трајнин, Кривична одговорност хитлероваца, Београд, 1948. године, стр. 78-103.

<sup>9</sup> М. Марковић, Питање одговорности за злочине против човечности као повреде најбитнијих људских права, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 4/1968. године, стр. 545-550.

<sup>10</sup> N. H. B. Jorgensen, *The Responsibility of States for International Crimes*, op.cit. str. 112-135.

<sup>11</sup> Б. Петровић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Сарајево, 2010. године, стр. 91.

<sup>12</sup> Љ. Јовановић, Кривична одговорност појединца у међународном праву, Преглед, Сарајево, број 1-2/1962. године, стр. 67-85.

<sup>13</sup> В. Василијевић, Међународни кривични суд, Београд, 1961. године, стр. 149.

не може да буде субјект (учинилац) кривичног дела, па ни да буде кривично одговорна<sup>14</sup>. Да би држава могла уопште да буде кривично одговорна потребно је утврдити њену виност (кривицу), што је немогуће. Стога је чак и у Нирнбершкој пресуди прихваћено да су учиниоци међународних кривичних дела само људи, а не апстрактна бића где спада и држава<sup>15</sup>. Овакво схватање је прихваћено и у свим статутима *ad hoc* кривичних трибунала, као и у Римском статуту.

### Одговорност физичког лица

Кривична одговорност појединача<sup>16</sup>, као физичких лица у међународном кривичном праву, представља скуп субјективних околности које одређују психичко стање учиниоца и његов психички однос према учињеном међународном кривичном делу. То су околности које ово лице карактеришу као урачунљиво и вино. Дакле, кривична одговорност и у међународном кривичном праву састављена је од три елемента (члан 25. став 1. Римског статута). То су: а) узраст од 18 година, б) урачунљивост и в) виност (кривица)<sup>17</sup>. Ови елементи кривичне одговорности се у сваком конкретном случају извршења међународног кривичног дела утврђују према времену предузимања радње извршења конкретног кривичног дела. Као такви, они представљају основу субјективне и личне кривичне одговорности. А та одговорност је претпоставка за примену казне према учиниоцу неког од међународних кривичних дела<sup>18</sup>.

Римски статут даље, у члану 27, прописује да се он примењује једнако на сва лица без разлике у њиховом службеном положају. Посебно, својство службеног лица, шефа државе или владе, члана владе или парламента, изабраног представника или владног службеника ни у ком случају не изузима неко лице од кривичне одговорности, нити само по себи представља основ за блаже кажњавање. Стога ни имунитети, по основу националног или међународног права (сходно одредбама Бечке конвенције), не представљају сметњу да се успостави надлежност овог међународног кривичног суда<sup>19</sup>.

Урачунљивост представља скуп субјективних интелектуалних (свесних) и вољних (волунтаристичких) елемената који чине учиниоца међународног кривичног дела способним да расуђује (да схвати значај свога дела) и да одлучује (да управља) о својим поступцима. Она је основа (база) виности и значи општу претходну способност неког лица да одговара за учињено међународно кривично дело. Али, та урачунљивост може бити искључена или умањена у већем или мањем степену, зависно од постојања одређених душевних поремећености и њиховог дејства на психолошке способности учиниоца дела. У оквиру душевних поремећености које су правно релевантне разликују се: а) трајно или привремено душевно обољење, б) привремена душевна поремећеност и в) заосталост душевног развоја.

<sup>14</sup> P. N. Drost, *The Crime of State*, Leyden, 1950. godine, str. 288-294.

<sup>15</sup> М. Бартош, *Међународно јавно право*, Београд, 1954. године, стр. 304-311.

<sup>16</sup> С. Миленковић, *Социјалистичка доктрина и суверенитет појединца у међународном праву*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1978. године, стр. 219-225.

<sup>17</sup> Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2005. године, стр. 67-71.

<sup>18</sup> Љ. Јовановић, Д. Јовашевић, *Кривично право*, Општи део, Београд, 2003. године, стр. 154 и даље.

<sup>19</sup> Д. Јовашевић, *Међународно кривично право*, оп. цит. стр. 59-63.

У случају да је код учиниоца међународног кривичног дела у време извршења дела утврђено постојање урачунљивости, као основ за примену кривичне санкције треба утврдити и постојање његове кривице (виности). Кривица је психички однос учиниоца према извршеном међународном кривичном делу као свом остварењу. Она постоји када је учинилац свестан радње, последице и узрочног односа између њих, као и свих обележја бића извршеног кривичног дела. Зависно од облика свести и воље који се јављају на страни личности учиниоца, у теорији кривичног права разликују се два облика кривице. То су<sup>20</sup>: а) умишљај и б) нехат. У члану 30. Римски статут Међународног кривичног суда одређује психички елемент у оквиру индивидуалне кривичне одговорности (која је постављена у одредби члана 25. овог статута), па каже да кривична одговорност постоји ако је дело извршено са намером и свесно. То значи да на страни учиниоца дела постоји свест, сазнање о околностима дела или да ће се у очекиваном редоследу догађаја појавити последица дела.

Из овакве одредбе произилази да Римски статут познаје само умишљај као облик виности учиниоца међународног кривичног дела. При томе се у оквиру института командне одговорности дозвољава постојање нехата на страни надређеног војног или цивилног лица за кривична дела која су учинила њима подређена лица (лица под њиховом контролом или надзором). Умишљај (*dolus*) чине два основна елемента<sup>21</sup>. То су: а) свест, представа, сазнање о учињеном кривичном делу, односно о свим његовим обележјима бића и б) воља, хтење да се проузрокује предвиђена последица дела. Највећи број међународних кривичних дела управо се извршава умишљајем као обликом кривице (виности) учиниоца. Али, тај умишљај се код неких међународних кривичних дела јавља у ужем смислу и то као директни (или специјални) умишљај. Ову врсту умишљаја квалификује намера учиниоца као највиши и најинтензивнији облик свесне и вољне управљености радње неког лица на проузроковање последице.

И, на крају, треба рећи да је Римски статут изричито, као претпоставку за постојање кривичне одговорности учиниоца међународног кривичног дела, поред урачунљивости и виности, одредио и узраст учиниоца (старост од 18 година) у време предузимања радње кривичног дела.

## Командна<sup>22</sup> одговорност

И у међународном кривичном праву субјективна кривична одговорност<sup>23</sup> (заснована на узрасту, урачунљивости и кривици – виности) представља претпоставку за примену кривичних санкција према учиниоцима међународних кривичних дела. То

<sup>20</sup> Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2010. године, стр. 485-487.

<sup>21</sup> Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине, Опћи дио, Сарајево, 2005. године, стр. 223-232.

<sup>22</sup> Поједини аутори уместо појма командна, за ову врсту одговорности користе термине „командујућа“ одговорност, одговорност надређеног, одговорност претпостављеног, одговорност за другог. (Б. Чејовић, Међународно кривично право и командна одговорност, Зборник радова, Релевантна питања међународног кривичног права, Тара, 2003. године, стр. 113-131).

<sup>23</sup> Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, оп. цит. стр. 109-136.

је лична, субјективна одговорност која искључује кривичну одговорност за другог (или објективну одговорност)<sup>24</sup>. Надлежни међународни кривични судски орган мора у сваком конкретном случају да утврди све психичке (свесне и вољне) елементе на страни учиниоца дела (извршиоца и саучесника) у време предузимања радње извршења конкретног кривичног дела имајући у виду све изведене личне и материјалне доказе. То је правило.

Али, због природе и карактера међународних кривичних дела<sup>25</sup>, поред субјективне кривичне одговорности, постоји још један основ за кажњавање учинилаца таквих дела<sup>26</sup>. То је командна одговорност<sup>27</sup>. Но, у правој теорији не постоји јединствено терминолошко одређење овог појма. Тако су у употреби следећи термини<sup>28</sup>: одговорност надређеног (superior responsibility), одговорност за радње потчињеног (responsibility for conduct of subordinates), посредна одговорност надређеног (indirect superior responsibility), одговорност за пропусте да се делује (responsibility for failure to act) или одговорност команданта за радње потчињених (liability of a commander for the acts of his subordinates)<sup>29</sup>. Ова врста кривичне одговорности је у међународном кривичном праву данас предвиђена у члану 28. Римског статута<sup>30</sup>.

### *Историјски развој командне одговорности*

Први трагови постојања командне одговорности, као посебне врсте кривичне одговорности – одговорности *sui generis*, налазе се знатно раније. Тако је још 1439. године француски краљ Шарл VII из Орлеана издао наређење према којем је „сваки заповедник или његов заменик одговоран за злоупотребе, злодела или преступе који су учињени од стране припадника његове јединице”. Први писани међународни правни извор<sup>31</sup> који је предвиђао обавезе (али и одговорности) војних команданата за поступке (чињења и нечињења) својих потчињених је Хашка конвенција из 1907. године.

У Додатку 4, у одредби члана 1, изричито је прописано да милиција или добровољачка јединица морају на свом челу да имају лице које је одговорно за поступке потчињених, ако жели да има статус пуноправно зарађене стране, као и да ужива правну заштиту коју овој ратујућој страни пружа управо хашко право. Шта више, Ха-

<sup>24</sup> G. Stefani, G. Levasseur, B. Bouloc, Droit penal general, Paris, 2000. godine, str. 295.

<sup>25</sup> Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010. године, стр. 67-79.

<sup>26</sup> Б. Лукшић, Genocide and command responsibility, Зборник Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 4/2001. године, стр. 283-291.

<sup>27</sup> М. Шћепановић, М. Ивановић, Командна и заповједна одговорност у међународном кривичном праву, Правни живот, Београд, број 12/2005. године, стр. 505-517.

<sup>28</sup> Д. Деренчиновић, Критички о институту заповједне одговорности у међународном казненом праву, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1/2001. године, стр. 23-44.

<sup>29</sup> И. Бркић, Заповједна казнена одговорност и начело законитости у међународном казненом праву, Хрватска правна ревија, Загреб, број 8/2001. године, стр. 80-82.

<sup>30</sup> Ж. Бурић, Заповједна одговорност, Хрватска правна ревија, Загреб, број 11/2004. године, стр. 75-79.

<sup>31</sup> Ф. Бачић, Заповједна одговорност (посебно са освртом на ратне злочине према Женевским хуманитарним конвенцијама), Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2001. године, стр. 139-146.

шка конвенција је у члану 43. предвидела дужност команданта да предузме све неопходно потребне мере које су у његовој моћи, како би у што већој мери поново успоставио и обезбедио ред и јавну безбедност, као и важеће право на окупираној територији.

Даљи развој командне одговорности<sup>32</sup> у теорији и пракси међународног кривичног права везан је за случај када је Војна комисија САД 1945. године оптужила генерала Томојуки Јамашиту<sup>33</sup>, команданта јапанских снага на Филипинима, за злочине извршене у Другом светском рату на бојиштима на Далеком истоку „будући да су злочини били толико распрострањени да је Јамашита морао за њих знати, али је занемарио и пропустио да испуни своју дужност као команданта - да надзире деловање своје војске, дозвољавајући јој да изврши тешке злочине и прекрши законе рата“<sup>34</sup>.

На судском процесу генерал Јамашита је оглашен кривим и осуђен на казну смрти вешањем, која је извршена 23. фебруара 1946. године. У националним законодавствима одговорност команданата за своје потчињене је први пут изричито унета у Теренско упутство копнене војске САД, донето 1956. године. У овом упутству, у тачки 501, изричито је одређена одговорност за радње потчињених<sup>35</sup>.

Исту врсту одговорности – одговорност за поступке потчињених познавало је и Упутство о примени правила међународног ратног права у оружаним снагама СФРЈ, донето 1988. године<sup>36</sup>. У одредби члана 21. овог упутства наведено је неколико случајева одговорности за поступке потчињеног<sup>37</sup>:

1) командант је лично одговоран за кршење ратних закона уколико је знао или могао знати да се јединице или појединци који су му потчињени припремају да крше те законе, а не предузме мере да спречи њихово кршење,

2) командант је лично одговоран ако зна да је до кршења ратних закона већ дошло, а не оптужи лица која су одговорна за та кршења закона,

3) командант који није овлашћен да оптужи таква лица, а није их пријавио надлежном војном команданту, такође је лично одговоран и

4) командант је одговоран као учесник или подстрекач уколико непредузимањем мера против лица које крши ратне законе дозволи јединицама које су му потчињене да и даље врше таква дела.

<sup>32</sup> У погледу правне природе командне одговорности у правној теорији данас још увек нема јединственог схватања. Тако се према једном схватању које потиче из англосаксонског правног система сматра да је командна одговорност облик одговорности за злочин другог лица – подређеног. Ово схватање је усвојено и у пракси Хашког трибунала, односно Трибунала за Руанду. Према другом схватању командна одговорност постоји као одговорност за посебан злочин, различит од злочина потчињеног лица. Овде се, заправо, ради о одговорности за кривично дело нечињења, односно пропуштања дужног надзора од стране команданта. (М. Мајић, Командна одговорност, Југословенска ревија за кривично право и криминологију, Београд, број 1-2/2000. године, стр. 225-240).

<sup>33</sup> Б. Бркић, Заповједна командна одговорност и начело законитости у међународном казненом праву, Хрватска правна ревија, Загреб, број 8/2001. године, стр. 80-82.

<sup>34</sup> М. Sassoli, A. Bouvier, How Does Law Protect in War, Geneva, 1999. године, стр. 696-699.

<sup>35</sup> А. Игњатовић, Командна одговорност у међународном и кривичном праву, Београд, 1995. године, стр. 57-59.

<sup>36</sup> Службени војни лист број 10/88.

<sup>37</sup> Б. Козјак, Заповједна одговорност у међународном и хрватском казненом праву, Одвјетник, Загреб, број 5-6/2001. године, стр. 37-40.

Први Допунски протокол уз Женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба из 1977. године<sup>38</sup> говорио о командној одговорности у члану 86, став 2<sup>39</sup>. Према овој одредби, чињеница да је неко кривично дело које представља повреду ових конвенција учинио потчињени не ослобађа његове старешине кривичне или дисциплинске одговорности под следећим условима<sup>40</sup>:

а) уколико су они знали или су имали информације које су им омогућавале да закључе, под околностима које су владале у то време, да је потчињени извршио или да ће извршити такву повреду и

б) ако нису предузели све могуће мере у границама своје могућности да спрече или сузбију такво дело.

Статут Хашког трибунала, такође, у члану 7. став 3, предвиђа командну одговорност<sup>41</sup>. Наиме, учињено међународно кривично дело не ослобађа од одговорности, како његовог учиниоца, тако и његовог претпостављеног ако је знао или могао да зна да је тај потчињени имао везе са извршењем таквог дела или га је извршио, а претпостављени је пропустио неопходне и разумне мере да спречи извршење таквог дела или да казни његове извршиоце. На идентичан начин командну одговорност предвиђа и Статут међународног кривичног трибунала за Руанду са седиштем у граду Аруши (Танзанија) у члану 6. став 3<sup>42</sup>.

У свим наведеним изворима међународног кривичног права јасно се указује да командна одговорност не представља вид објективне одговорности за учињено кривично дело. Наиме, овде се ради о кривичној одговорности која има двојаки карактер и то<sup>43</sup>:

а) одговорност за нечињење и

б) одговорност из нехата.

Тако војни старешина или други претпостављени не може одговарати за учињено кривично дело свог потчињеног самом чињеницом да је био „претпостављени свом подређеном као непосредном извршиоцу кривичног дела”, већ у сваком конкретном случају треба доказати да је он знао или је, с обзиром на околности случа-

<sup>38</sup> Женевске конвенције и допунски протоколи, Збирка докумената, ЈЦК, Београд, 1997. године, стр. 227.

<sup>39</sup> Ф. Бачић, Заповједна одговорност посебно с обзиром на ратне злочине према четири Женевске конвенције из 1949. године, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2001. године, стр. 139-146.

<sup>40</sup> Б. Бркић, Заповједна казнена одговорност – могући теоретски и практични аспекти, Хрватска правна ревија, Загреб, број 2/2002. године, стр. 111-116; Д. Деренчиновић, Критички о институту заповједне казнене одговорности у међународном казненом праву, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1/2000. године, стр. 23-44.

<sup>41</sup> Оптужена особа је индивидуално одговорна уколико су он или она стварно знали или су имали разлог да знају кроз извештаје оптуженој особи или кроз друге начине да су се трупе или друге особе под његовом или њеном контролом спремале да учине или су учиниле такве прекршаје, а оптужена особа је пропустила да подузме неопходно потребне и разумне кораке да спречи такве прекршаје (пресуда Међународног трибунала за бившу Југославију у предмету ИТ-96-21Т од 6. новембра 1998. године).

<sup>42</sup> Д. Деренчиновић, Неколико коментара уз примјену института заповједне одговорности у пракси међународних казnenих трибунала за бившу Југославију и Руанду, Зборник Правног факултета у Скопљу, Скопље, 2007. године, стр. 213-229; Д. Кос, Заповједна казнена одговорност, Зборник радова, Актуелна питања казног законодавства, Загреб, 2004. године, стр. 42-60.

<sup>43</sup> Б. Бркић, Заповједна казнена одговорност – могући теоретски и практични аспекти, Хрватска правна ревија, Загреб, број 2/2002. године, стр. 111-116; Ж. Бурић, Заповједна одговорност, Хрватска правна ревија, Загреб, број 11/2004. године, стр. 75.79.

ја, могао да зна да се припрема извршење неког међународног кривичног дела или да је такво кривично дело извршено, а да при томе он сам није учинио оно што је било у његовој моћи да спречи извршење таквог дела или, пак, што није спровео одговарајући поступак пошто је сазнао за извршење таквог кривичног дела.

### *Командна одговорност у Римском статуту*

Римски статут Међународног кривичног суда<sup>44</sup> посвећује читав члан 28. одговорности командујућих и других претпостављених лица. Тако је војни заповедник или лице које поступа у том својству кривично одговорно за међународна кривична дела која су извршиле снаге под његовом командом и контролом због његове грешке у спровођењу контроле над тим снагама у два случаја<sup>45</sup>:

1) када је знао или, захваљујући околностима, требало да зна да његове снаге извршавају или да су спремне да започну са извршавањем таквог злочина или

2) када није предузео све неопходне и разумне мере у својој могућности да спречи извршење тих злочина или да преда ствар властима надлежним за вођење кривичног поступка.

Такође, претпостављено лице ће бити кривично одговорно за кривична дела која су извршили његови потчињени под његовом ефективном контролом који су последица његове грешке у спровођењу контроле над тим потчињенима у следећим случајевима<sup>46</sup>:

1) када је претпостављени знао или свесно занемарио информације које јасно указују да потчињени извршавају или се спремају да изврше такве злочине,

2) када је кривична активност била под ефективном контролом и одговорношћу претпостављеног и

3) када је надлежни орган пропустио да предузме све неопходне и разумне мере у његовој могућности да спречи извршење злочина или да преда ствар властима надлежним за вођење кривичног поступка.

Према схватањима заступаним у правној теорији<sup>47</sup> за постојање командне одговорности потребно је кумулативно испуњење више услова<sup>48</sup>:

1) да су појединац или чак читава јединица, који су потчињени одређеном војном старешини или политичкој личности у државној хијерархији, извршили међународно кривично дело из надлежности сталног Међународног кривичног суда у Хагу,

2) да је потчињени (непосредни извршилац кривичног дела) у време предузимања радње био под ефективном контролом претпостављеног (надређеног), односно да је претпостављени имао фактичку власт над потчињеним,

<sup>44</sup> М. Сјекавица, Стални међународни казнени суд, Правник, Загреб, број 1/2002. године, стр. 73-87.

<sup>45</sup> П. Новоселец, Темељне црте новеле Казненог закона (Заповједна одговорност), Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2003. године, стр. 258-287.

<sup>46</sup> Б. Козјак, Заповједна одговорност у међународном и хрватском казненом праву, Одвјетник, Загреб, број 5-6/2001. године, стр. 37-40.

<sup>47</sup> А. Ипњатовић, Командна одговорност у међународном и кривичном праву, оп. цит. стр. 79-80.

<sup>48</sup> Д. Деренчиновић, Инплементација материјалноправних одредаба Статута Међународног казног суда (Римски статут) у хрватском казненом законодавству, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2003. године, стр. 897-902.



3) да претпостављени није наредио извршење међународног кривичног дела и да у њему није учествовао као саизвршилац или саучесник,

4) да је претпостављени знао или је бар, према околностима случаја, могао да зна да се потчињени спрема да изврши или да је извршио међународно кривично дело и

5) да претпостављени није предузео неопходно потребне и разумне мере<sup>49</sup> које су у његовој моћи да спречи извршење међународног кривичног дела или, ако је то дело учињено, против његовог учиниоца није покренуо кривични поступак<sup>50</sup>.

### *Командна одговорност у праву Републике Србије*

Домаћи кривичноправни систем у Републици Србији чврсто стоји на становишту да основ за примену казни и других кривичних санкција представља кривична одговорност као лична (индивидуална) и субјективна одговорност извршиоца дела или саучесника. Али, поред субјективне кривичне одговорности, нови Кривични законик из 2005. године познаје и институт командне одговорности. Наиме, командну одговорност као вид „објективне“ одговорности која је иначе утврђена Статутом сталног Међународног кривичног суда могу примењивати и домаћи судски органи у кривичним поступцима према учиниоцима одређених кривичних дела из главе 34 Кривичног законика под називом „Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом“.

Следећи оваква решења, нови Кривични законик Републике Србије<sup>51</sup> из 2005. године, у члану 384. под називом „Неспречавање вршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом“ заправо прописује кривичну одговорност и кажњавање за случај „командне одговорности“<sup>52</sup>. Практично, овом законском одредбом утврђено је биће посебног међународног кривичног дела нечињења. Ово дело има више облика испољавања<sup>53</sup>.

У овој законској одредби предвиђен је посебан облик кривичне одговорности за лице које не предузме неопходно потребне мере да спречи извршење следећих кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом: 1) геноцида, 2) злочина против човечности, 3) ратног злочина против цивилног становништва, 4) ратног злочина против рањеника и болесника, 5) ратног злочина против ратних заробљеника, 6) употребе недозвољених средстава борбе, 7) противправног убијања и рањавања непријатеља, 8) противправног одузимања

<sup>49</sup> Овде се ради о специфичном облику нечињења – непредузимању неопходно потребних и разумних мера према непосредном извршиоцу међународних кривичних дела. (A. Ashwort, Principles of Criminal Law, Oxford, 1999. godine, str. 113).

<sup>50</sup> Б. Иванишевић, Г. Илић, Т. Вишњић, В. Јањић, Водич кроз Хашки трибунал, Београд, 2007. године, стр. 133-151.

<sup>51</sup> Службени гласник Републике Србије број 85/2005, 8788/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009. Више: Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2007.

<sup>52</sup> Командна одговорност у међународном и домаћем праву, Зборник радова, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2003. године, стр. 34-91.

<sup>53</sup> Командна одговорност у међународном и домаћем праву, Зборник радова, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2003. године, стр. 34-91.

ствари од убијених, 9) повреда парламентарна, 10) суровог поступања с рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима и 11) уништавања културних добара. Ради се, наиме, о делатностима које представљају припремање или извршење ових најтежих кривичних дела данашњице<sup>54</sup>.

Први облик овог кривичног дела чини војни заповедник или лице које фактички врши ову функцију. То је, дакле, дело са специјалним субјектом – *delicta propria*. За постојање овог дела битно је испуњење три елемента. То су:

1) да учинилац дела има знање, свест о припремама других лица или њиховом непосредном вршењу наведених међународних кривичних дела,

2) да међународна кривична дела врше лица која улазе у састав снага којима учинилац дела командује или које контролише и

3) да учинилац дела није предузео (дакле да их је пропустио да учини) мере које је могао и које је био дужан да предузме за спречавање извршења наведених међународних кривичних дела и да услед тога управо и дође до њиховог извршења.

За ово кривично дело прописана је казна затвора којом се иначе кажњава и непосредни извршилац неког од наведених међународних кривичних дела. Дакле, чињеница да је неко од наведених кривичних дела учинио подређени, не ослобађа њему надређено лице од кривичне одговорности.

Други облик кривичног дела из члана 384. КЗ РС којим је иначе прописана кажњивост за облик командне одговорности везан је за пропусте других претпостављених лица, услед чега је дошло до извршења наведених међународних кривичних дела. За постојање овог дела битно је испуњење три елемента. То су:

1) да учинилац дела има знање, свест о припремама других лица или о започињању непосредног вршења наведених међународних кривичних дела,

2) да међународна кривична дела врше учиниоцу дела потчињена лица, и то управо она лица којима је он у вршењу послова претпостављени и

3) да учинилац дела није предузео (дакле да их је пропустио да учини) мере које је могао и које је био дужан да предузме за спречавање извршења наведених међународних кривичних дела и да, услед тога, управо и дође до њиховог извршења.

За ово кривично дело прописана је казна затвора којом се иначе кажњава и непосредни извршилац неког од наведених међународних кривичних дела.

У случају да је неко од ова два облика кривичног дела извршено са нехатом као обликом кривице, тада је прописана казна затвора од шест месеци до пет година.

## Заједнички злочиначки подухват

У теорији, али још више у пракси међународног кривичног права, у последње време приликом разматрања основа кривичне одговорности за учињена међународна кривична дела све чешће се разматра посебан облик одговорности који се назива заједнички злочиначки подухват<sup>55</sup> (*common criminal design*), заједнички циљ (*common purpose*)<sup>56</sup> или удружени злочиначки подухват (*joint criminal enterprise*)<sup>57</sup>.

<sup>54</sup> В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2010. године, стр. 278-286.

<sup>55</sup> Овај појам је творевина енглеског права XIV века одакле се развио у америчком кривичном праву, посебно у вези са организованим криминалитетом. У основи његовог постојања јесте потреба да се

У основи ових схватања јесте чињеница да највећи број међународних кривичних дела није резултат делатности, па ни одлуке само једног лица<sup>58</sup>. Ради се, заправо, о ситуацијама када су међународна кривична дела настала као резултат, последица заједничког деловања више лица, како оних лица која ова дела непосредно извршавају, тако и лица која су инспирисала, планирала или на други начин омогућила извршиоцима непосредно извршење ових кривичних дела. Применом овог основа кривичне одговорности у међународном кривичном праву за међународно кривично дело сматрају се одговорним и сва лица која су припадници групе која делују са „заједнички одређеним циљем“<sup>59</sup>.

Тако се према пракси Хашког трибунала (случај Тадић)<sup>60</sup> сматра да заједнички злочиначки циљ постоји ако су испуњени следећи конститутивни (објективни) елементи<sup>61</sup>:

1) постојање више лица<sup>62</sup> међу којима постоји одређени степен повезаности. Та повезаност не мора да значи постојање и чврсте организације у виду војне, полицијске, политичке или управне структуре, али се подразумева постојање одређеног вида заједничког деловања,

2) постојање заједничког пројекта, плана, замисли или циља који претпоставља извршење међународног кривичног дела<sup>63</sup>. При томе није неопходно да план или циљ буде претходно чврсто договорени или формулисани, већ могу да их „импровизују“, па чак и „усвоје на лицу места“ лица која заједнички делују и

3) учествовање извршиоца међународног кривичног дела у оваквом заједнички формулисаном плану (допринос учиниоца). То учешће не мора да буде манифестовано непосредним извршењем кривичног дела, већ је довољно да се радња извршиоца састоји и у самој помоћи, омогућавању или неком другом доприносу у процесу извршења заједничког плана или циља.

---

олакша доказивање извршења тешких кривичних дела, чиме се проширује круг учинилаца и на лица која се иначе не би могла сматрати „учиниоцем“ таквог кривичног дела и коначно на овај начин се ствара нови облик заједничке колективне кривице.

<sup>56</sup> Сматра се да је овај институт први пут Хашки трибунал увео у жалбеној пресуди у Случају Тадић 1999. године. (Б. Иванишевић, Г. Илић, Т. Вишњић, В. Јањић, Водич кроз Хашки трибунал, оп. цит. стр. 119-121).

<sup>57</sup> С. М. Clarkson, Н. М. Keating, *Criminal Law*, London, 2003. године, стр. 505-511.

<sup>58</sup> К. Hamdorf, The concept of joint criminal enterprise and domestic modes of liability for parties in crime – a comparison of german and english law, *Journal of International Criminal Justice*, број 5/2007. године, стр. 208-226.

<sup>59</sup> М. Дамашка, Бољке заједничког злочиначког потхвата, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 1/2005. године, стр. 3-11.

<sup>60</sup> Институт заједничког злочиначког подухвата је више пута коришћен у: 1) пракси Хашког трибунала : пресуда 00-39-Т (случај Крајишник), пресуда 98-32 (случај Васиљевић), пресуда 95-14 (случај Блашкић) и пресуда 98-33 (случај Крстић), 2) пракси трибунала за Руанду: пресуда 96-17 (случај Накирутимана) и 3) пракси Посебног већа за Источни Тимор кроз пресуде у предметима: Переира, Домингос де Деус и Кардосо).

<sup>61</sup> Д. Крапац, Међународни суд за ратне злочине на подручју бивше Југославије, Загреб, 1995. године, стр. 14-28.

<sup>62</sup> За постојање више лица у смислу заједничког злочиначког подухвата довољно је учешће и мањег броја лица на остварењу одређених злочина на ограниченој територији. Ова лица се морају међусобно познавати, она делују заједнички и имају сагласност о вршењу кривичних дела.

<sup>63</sup> К. Ambros, Joint criminal enterprise and Command responsibility, *Journal of International Criminal Justice*, број 5/2007. године, стр. 159-183.

Заједнички злочиначки подухват познаје и Римски статут Међународног кривичног суда у члану 25, став 3, тачка д. Према овом решењу за злочин (дакле, међународно кривично дело) из надлежности овог суда одговараће и лице које на било који други начин доприноси извршењу или покушају извршења злочина од стране групе лица са заједничким циљем<sup>64</sup>. Такав допринос биће окарактерисан као намеран и сматраће се<sup>65</sup>: а) да је учињен ради продужавања криминалне активности или циља те групе када активност и циљ те групе укључује чињење злочина из надлежности суда или б) да је учињен са знањем о намерама групе да изврши злочин.

Заједнички злочиначки подухват може се јавити у три облика. То су<sup>66</sup>:

1) одговорност свих чланова групе који, делујући у складу са заједничким циљем, поседују исту заједничку намеру да изврше одређено међународно кривично дело. У том случају сва лица не морају предузети и непосредну радњу извршења неког кривичног дела, али ће се и они сматрати извршиоцима ако је неко од њих добровољно учествовао у једном аспекту заједничког плана, при чему је желео, као резултат заједничког деловања, извршење конкретног међународног кривичног дела;

2) одговорност за „концентрационе логоре“<sup>67</sup> где се као извршиоци овакве врсте међународног кривичног дела сматрају и сва лица на високим положајима унутар логора у којима су учињена ова кривична дела, иако непосредно у самом извршењу неког од ових дела нису ни учествовали. За постојање овог облика одговорности потребно је да су испуњени и следећи услови: а) постојање организованог система злостављања затворених лица који укључује и извршење неког од међународних кривичних дела, б) свест лица о природи овог система злостављања и в) чињеница да је лице охрабривало, помагало, подржавало или у неком другом случају учествовало у остварењу заједничког злочиначког циља на тај начин што је имало овлашћење и могућност да надзире затворена лица и да њихов живот учини подношљивим и задовољавајућим, а да то није учинило и

3) одговорност за међународно кривично дело које, иако излази из оквира заједничког злочиначког циља, представља његову природну и предвидиву последицу. То је тзв. „проширени“ заједнички злочиначки подухват.

<sup>64</sup> Институт заједничког злочиначког подухвата у великој мери одступа од традиционалног, континенталног система кривичног права. Њему се приписују следећи недостаци: 1) на овај начин се приписује кривица и лицу које није имало намеру (свест и вољу) којом се оправдава стварање кривице, 2) намеће се једном лицу кривица за предвидиве радње другог лица (без јасног ослободилачког), 3) неосновано се изједначавају битно различита поступања лица у процесу извршења кривичног дела, 4) налази се у нескладу са начелом законитости и 5) посебно је спорно постојање овог института у домену доклазивања када се отвара могућност кажњавања и невиних лица.

<sup>65</sup> М. Старчевић, Извори међународног хуманитарног права, Београд, 2002. године, стр. 604.

<sup>66</sup> М. Мајић, Ратни злочин у међународном кривичном праву, оп. цит. стр. 175-179.

<sup>67</sup> У пракси Хашког трибунала сматра се да заједнички план у овом облику постоји у следећим случајевима: а) дуготрајно и рутинско затварање и заточење припадника друге нације, б) поновљено мучење и батињање заточених лица, в) убиство заточених лица, г) чест и дуготрајан присиљан рад заточених лица и д) одржавање нехуманих услова у заточеничком објекту.

## Закључак

Међународно кривично право, настало у оквиру и под окриљем међународног ратног (и хуманитарног) права, почетком трећег миленијума стекло је „право грађанства“ као најмлађа кривичноправна дисциплина. Ступањем на снагу Римског статута Међународног кривичног суда, коначно је инаугурисана ова грана права у материјалном, процесном и извршном смислу. Али, и пре тога, кроз низ парцијалних међународних правних аката (универзалног или регионалног карактера) или уговора међу појединим државама, као и кроз судску праксу (у првом реду нирнбершког и токијског суда), стасавала је ова грана права кроз изградњу основних кривичноправних појмова и института.

То су: 1) међународно кривично дело (које се разликује од кривичног дела са елементом иностраности), које може да се јави у два вида – као дело у ужем смислу (право) и дело у ширем смислу (неправо или мешовито), 2) кривична одговорност (чија је претпоставка навршених 18 година живота учиниоца дела, при чему се на страни учиниоца може јавити једно и често више лица, а понекад и правно лице – организација, па чак и читава држава) и 3) систем кривичних санкција – казни које изричу наднационални судски органи.

Због природе, карактера и опасности извршених међународних кривичних дела, ова грана права познаје, поред индивидуалне кривичне одговорности, и посебан облик објективизираних одговорности. То је одговорност политички и војно надређених лица за међународна кривична дела која изврше њима потчињена лица – командна одговорност која преко релевантних међународних стандарда улази и у национална кривична права. Тако овај институт предвиђа и нови Кривични законик Републике Србије из 2005. године.

## Литература

[1] Ambros, K.: Joint criminal enterprise and Command responsibility, *Journal of International Criminal Justice*, No 5/2007.

[2] Aswort, A.: *Principles of Criminal Law*, Oxford, 1999.

[3] Бартош, М.: *Међународно јавно право*, Београд, 1954.

[4] Бачић, Ф.: Заповједна одговорност (посебно са освртом на ратне злочине према Женевским хуманитарним конвенцијама), *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 2/2001.

[5] Бркић, И.: Заповједна казнена одговорност и начело законитости у међународном казненом праву, *Хрватска правна ревија*, Загреб, број 8/2001.

[6] Бркић, Б.: Заповједна казнена одговорност – могући теоретски и практични аспекти, *Хрватска правна ревија*, Загреб, број 2/2002.

[7] Бурић, Ж.: Заповједна одговорност, *Хрватска правна ревија*, Загреб, број 11/2004.

[8] Василијевић, В.: *Међународни кривични суд*, Београд, 1961.

[9] Дамашка, М.: Бољке заједничког злочиначког потхвата, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 1/2005.

[10] Деренчиновић, Д.: Критички о институту заповједне казнене одговорности у међународном казненом праву, *Зборник Правног факултета у Загребу*, Загреб, број 1/2000.

- [11] Деренчиновић, Д.: Инплементација материјално-правних одредаба Статута Међународног казненог суда (Римски статут) у хрватском казненом законодавству, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 2/2003.
- [12] Деренчиновић, Д.: Неколико коментара уз примјену института заповједне одговорности у пракси међународних казnenих трибунала за бившу Југославију и Руанду, *Зборник Правног факултета у Скопљу*, Скопље, 2007.
- [13] Dinstein, Y., Tabory, M.: *War Crimes in International Law*, Hague, pg. 65-105, 1996.
- [14] Drost, P. N.: *The Crime of State*, Leyden, 1950.
- [15] Женевске конвенције и допунски протоколи, Збирка докумената, ЈЦК, Београд, 1997.
- [16] Иванишевић, Б., Илић, Г., Вишњић, Т., Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал*, Београд, 2007.
- [17] Игњатовић, А.: *Командна одговорност у међународном и кривичном праву*, Београд, 1995.
- [18] Јовановић, Љ.: Кривична одговорност појединца у међународном праву, *Преглед*, Сарајево, број 1-2/1962.
- [19] Јовановић, Љ., Јовашевић, Д.: *Кривично право*, Општи део, Београд, 2003.
- [20] Јовашевић, Д.: Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2007.
- [21] Јовашевић, Д.: *Кривично право*, Општи део, Београд, 2010.
- [22] Јовашевић, Д.: *Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост*, Ниш, 2010.
- [23] Јовашевић, Д.: *Међународно кривично право*, Ниш, 2011.
- [24] Јовашевић, Д.: *Кривично право*, Посебни део, Београд, 2014.
- [25] Jorgensen, N.: *The Responsibility of States for International Crimes*, Oxford, 2000.
- [26] Козјак, Б., Заповједна одговорност у међународном и хрватском казненом праву, *Одвјетник*, Загреб, број 5-6/2001.
- [27] Командна одговорност у међународном и домаћем праву, *Зборник радова*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2003.
- [28] Кос, Д.: Заповједна казнена одговорност, *Зборник радова*, *Актуелна питања казненог законодавства*, Загреб, 2004.
- [29] Крапац, Д.: *Међународни суд за ратне злочине на подручју бивше Југославије*, Загреб, 1995.
- [30] Лазаревић, Љ.: *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2005.
- [31] Лукшић, Б.: Genocide and command responsibility, *Зборник Правног факултета у Сплиту*, број 4/2001, Сплит, 2001.
- [32] Мајић, М.: Командна одговорност, *Југословенска ревија за кривично право и криминологију*, број 1-2/2000, Београд, 2000.
- [33] Марковић, М.: Питање одговорности за злочине против човечности као повреде најбитнијих људских права, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, број 4/1968, Београд, 1968.
- [34] Миленковић, С.: Социјалистичка доктрина и суверенитет појединца у међународном праву, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву*, Сарајево, 1978.
- [35] Новоселец, П.: Темелне црте новеле Казненог закона (Заповједна одговорност), *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 2/2003.
- [36] Петровић, Б., Јовашевић, Д.: *Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине*, Опћи дио, Сарајево, 2005.
- [37] Петровић, Б., Јовашевић, Д.: *Међународно кривично право*, Сарајево, 2010.

- [38] Roggemann, M.: Интернационални казнени суд УН из 1993. године и злочини у балканском рату, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, број 1-2/1994, Сплит, 1994.
- [39] Sassoli, M., Bouvier, A.: *How Does Law Protect in War*, Geneva, 1999.
- [40] Сершић, М.: Међународни злочини држава: посебна категорија протуправних чина, *Зборник Правног факултета у Загребу*, број 6/1999, Загреб, 1999.
- [41] Сершић, М.: Међународноправна одговорност држава, *Зборник Правног факултета у Загребу*, број 1/1999, Загреб, 1999.
- [42] Сјекавица, М.: Стални међународни казнени суд, *Правник*, број 1/2002, Загреб, 2002.
- [43] *Службени војни лист*, број 10/88.
- [44] *Службени гласник Републике Србије*, број 85/2005, 8788/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009.
- [45] Старчевић, М.: *Извори међународног хуманитарног права*, Београд, 2002.
- [46] Stefani, G., Levasseur, G., Vouloc, B.: *Droit penal general*, Paris, 2000.
- [47] Трајнин, А. Н.: *Кривична одговорност хитлероваца*, Београд, 1948.
- [48] Hamdorf, K.: The concept of joint criminal enterprise and domestic modes of liability for parties in crime – a comparison of german and english law, *Journal of International Criminal Justice*, No 5/2007.
- [49] Clarkson, C. M., Keating, H. M.: *Criminal Law*, London, 2003.
- [50] Combs, N. A.: *Guilty pleans in international criminal law*, Stanford, 2007.
- [51] Чејовић, Б.: Међународно кривично право и командна одговорност, *Зборник радова, Релевантна питања међународног кривичног права*, Тара, 2003.
- [52] Шћепановић, М., Ивановић, М.: Командна и заповједна одговорност у међународном кривичном праву, *Правни живот*, број 12/2005, Београд, 2005.